

GLOBALIZATION, SOVIETIZATION AND MARGINAL IDENTITIES

Dan Țăranu, Assist. Prof., PhD, "Transilvania" University of Braşov

Abstract: We commonly associate modernization with a set of distinct, but complementary phenomena (new social dynamics, urbanization/industrialization, democracy and/or capitalism etc.) considered to represent the incipient phase(s) of globalization. These phenomena impacted upon Romania especially after the First World War and ceased abruptly with the totalitarian regimes of the 1940s-1950s. There is a widely shared view that globalization is purely a Western European phenomenon and its diffusion produces cultural homogenization and negative consequences for the local cultures. But this kind of account seems to neglect intentionally the Sovietization of the East-Central Europe, a model of violent and voluntary acculturation. Furthermore, the Sovietization proved to be a counter-globalization, but one that founded itself exclusively on global/universalist presuppositions. This superimposition created complex cultural and social effects in Romania, a country that was still adjusting to the challenges of a diffuse modernization. In this climate, already predisposed to ambivalence and unstable cultural identities, a new, Moscow-based, axiology seemed to simplify the problem of defining oneself culturally by drastically limiting the options available. But, in fact, creating a functional cultural identity in such difficult conditions is extremely complicated, as we will see in the case of the controversial Romanian writer, Petru Dumitriu. The cultural actors of the 50s had to live in and to make sense of a world of "disjunctures" and interferences of different, if not opposite, cultural systems, namely the traditional rural model vs. the urban modern model and the new division between the Imperialist Soviet culture and the vernacular Romanian reality.

Keywords: social marginality, Romanian Communism, Sovietization, ambivalence, anti-globalization

Putem reține din vasta literatură dedicată globalizării un traseu interpretativ prezent, explicit sau implicit, asumat sau deghizat, în majoritatea descrierilor și analizelor generate pe marginea acestui fenomen, indiferent de tabăra ideologică sau de nuanțele particulare ale autorilor angajați în aceste descrieri și analize. Discernerea acestei invariabile mă va ajuta să compar situația României din perioada imediat următoare celui De-al Doilea Război Mondial cu tabloul compus de conceperea Europei ca un spațiu aflat sub presiunea incontestabilă a globalizării unui anumit model social, economic și cultural. Așadar, acest traseu fenomenologic asociază, în primă fază, globalizarea fenomenului modernizării, fixând o bornă de început variabilă temporal, dar plasată în genere în secolul al XVI-lea, și creând deci o descendență directă între globalizarea contemporană și, de exemplu, industrializare. Dacă cea mai cunoscută schemă evolutivă a colonizării / modernizării / globalizării este, probabil, cea propusă de I. Wallerstein în "teoria sistemelor mondiale", aleg pentru exemplificare reprezentarea procesuală a lui John H. Dunning¹, care construiește următoarele faze ale dezvoltării fenomenului globalizării: a) faza capitalismului mercantil și a colonializării (1500-1800); b) capitalismul financiar și antreprenorial (1800-1875); c) capitalismul internațional (1875-1945); d) capitalismul multi-național (1945-60); e) capitalismul globalizant (1960-90). Și în acest caz, modernizarea este înțeleasă ca un flux continuu de valori, coduri culturale, instituții și practici emis unidirecțional de Europa Occidentală, fie ea și vag definită, flux

¹ Vezi J. Dunning, *Multinational Enterprises in a Global Economy*, Wokingham: Addison-Wesley, 1993, pp.96-136, *apud* Malcolm Waters, *Key Ideas: Globalization*, 2nd Edition, Routledge, 2011, p.48.

difuzat indirect și insidios sau, în cazul colonizării, fiind epifenomenul, vehiculul sau canalul principal prin care s-a manifestat (sau, conform anumitor autori, se manifestă încă) puterea imperialistă. De aici, a doua fază a traseului interpretativ despre care vorbeam la început, tratarea modernizării / globalizării în termenii unei răspândiri epidemice, care afectează zone din ce în ce mai răspândite ale lumii și pentru care este sau nu nevoie de un antidot, discursul antiglobalizare fiind doar una dintre aceste măsuri profilactice. În această interpretare un unic model centrat pe o economie capitalistă, cultura de consum și forme non-violente de putere absoarbe sau devorează orice formă de specificitate și diversitate, incorporându-le într-o armonioasă și flexibilă viziune despre lume. A treia și ultima fază este valorizarea morală a acestui proces, mergând de la celebrarea lui necondiționată în stilul lui Francis Fukuyama la mult mai frecventă panică morală indusă sau onest propagată de autori care avertizează asupra pericolelor omogenizării culturale, ale americanizării, „mcDonaldizării”, „Coca-colonizării” ș.a.m.d.² Nu mai trebuie să adaug că, indiferent de poziția morală aleasă, sursa globalizării este identificată în această ultimă fază cu S.U.A. și/sau țări considerate ca fiind aliatele lor. Avem deci un model procesual care vede în evoluția istorică a colonizării-modernizării-globalizării intensificarea unui fenomen de comprimare și unificare a lumii într-o singură formulă existențială. Este important să identificăm și să definim cu precizie acest model, precum și permutările sale virtuale pentru că este în permanență dezbătut sau vizat, chiar și în cazul în care este contestat, caz în care devine din finalitate a demersului interpretativ o premisă necesară a acestuia. Este ceea ce îmi propun să fac și eu în paginile următoare. Principala mea critică nu se îndreaptă împotriva evidentei simplificări și indigențe narrative a modelului descris mai sus, ci împotriva omisiunilor la fel de evidente pe care această perspectivă asupra istoriei recente a Europei (și nu numai) le propagă. Înainte însă să precizez și să propun o încercare de recuperare a acestor omisiuni, chiar acest model interpretativ al globalizării ca intensificare a unui flux tehnologic, politic, cultural și simbolic, omnipotent și unidirecțional trebuie nuanțat și îmbogățit.

Astfel, un punct de plecare esențial pentru diversificarea și flexibilizarea înțelegerii fenomenului modernizării / globalizării sub forma unei emanații care afectează inexorabil orice societate cu care vine în contact este descompunerea acestui concept într-o sumă de procese conjugate, dar având o logică și o dinamică autonomă, de tip fascicul, particulele acestuia dispersându-se în mod diferit în funcție de suprafața pe care o întâlnesc. Un astfel de demers disjunctiv este cel propus de Agnes Heller și Franc Feher care „au propus un model care distinge între diferite logici ale modernității – a capitalismului, a industrializării și a democrației – respingând ideea unui numitor comun”.³ Așa cum observă J.P. Arnason, pluralizarea proceselor modernizării implică o viziune mai flexibilă, deși se poate adăuga aici că un alt factor inclus în modernizare, și anume forța civilizatorie și culturală a modelului occidental este insuficient marcat în propunerea celor doi autori, și mai predispusă să sesizeze nuanțele și subtilitățile efectelor modernizării asupra zonelor care intră în sfera generos definită alterității insuficient modernizate (cu completările de rigoare, în funcție de context: feudale / medievale, rurale/tradiționale, orientale etc). Ceea ce permite această disociere a

² Pentru un excelent rezumat ironic al acestor discursuri, de multe ori stereotipe, vezi János Mátyás Kovács, „Rival Temptations and Passive Resistance” în Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, *Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World*, pp.146-183.

³ „(...) they have proposed a model which distinguishes between several different logics of modernity - those of capitalism, industrialism, and democracy - and rejects the idea of a common denominator” *apud* Johann P. Arnason, „Nationalism, Globalization and Modernity” în Mike Featherstone (ed.), *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*, SAGE Publications, Londra, 1990, p. 209.

axelor modernizării este înțelegerea mai clară a dinamicii modernității, a vitezelor și inerțiilor diferitelor componente ale acestui fenomen sau, altfel spus, înțelegerea faptului că modernizarea este un fenomen viu și uneori incoerent, nu o formulă sociologică predeterminată. Precedând cronologic propunerea lui Agnes Heller și Franc Feher, dar făcând, cu toate acestea, un pas înainte în aprofundarea „fenomenalității” și diversității implicate în chiar nucleul acestui fenomen, abordarea lui Peter L Berger, Brigitte Berger și Hansfried Kellner este orientată atât spre dimensiunea obiectivă a modernizării, dar și spre (sau în primul rând spre) conștiința și organizarea cognitivă a celor care sunt afectați de procesul modernizării. Propunerea autorilor are în centru descompunerea modernizării sub formă de „pachete”, definite ca „combinație dată empiric de procese instituționale și grupări de tip cluster ale conștiinței”⁴, care se infiltrează (ca rezultat al unui proces indirect) sau sunt impuse (ca rezultând, de exemplu, din dinamica celor trei axe ale modernizării prezentate mai sus), dar care pot fi rearanjate, reconfigurate la nivelul conștiinței individuale într-o varietate de moduri, în funcție de context. Modernizarea nu mai seamănă aici cu un meci de box disproporționat ca în descrierea standard descris la începutul acestei lucrări, ci cu un joc de puzzle, presupunând resurse de adaptare, individuale și colective. Mai exact, individul aflat în centrul procesului de modernizare se confruntă cu experiențe difuze sau care îl privesc direct - asimetrice, incongruente ele însele, dacă nu chiar contradictorii (ele pot fi grupate lax în ariile prezentate mai sus: economică, via capitalism, socio-economică, via capitalism și industrializare, socio-politică, via democrație și birocratizare, la care se adaugă realități instituționale, circuite de consum cultural, urbanizarea, noi forme de socializare, inovații tehnologice etc.) Ele intră în relații conflictuale, concurențiale sau emulative cu background-ul cultural și social inițial pe care îl putem denumi, nu fără riscuri, pre-modern al indivizilor respectivi.

Imaginea pare a se complica indefinit, mai ales dacă privim situația exclusiv din punctul fix al procesului modernizării, și anume acela al culturii moderne-emitător. Există însă și o altă constantă fenomenologică a oricărui proces de modernizare, care nu constă în componența și distribuția pachetelor modernizării, ci în tipul de răspuns al societăților în curs de modernizare, caracterizate printr-o reflexivitate inerentă modernizării, derivată din natura tensională a întâlnirii unor orizonturi și coduri culturale diferite. Dacă această prezentare seamănă cu viziunea lui Anthony Giddens despre narațiunile constitutive ale sinelui, care se construiește neconținut în lumea modernă, trebuie introdus și un alt concept aici, acela de marginalitate culturală, care precede și însoțește acest proiect identitar, fiind simultan în legătură directă cu presiunile divergente ale modernizării, respectiv ale (re)integrării. Nu voi detalia aici⁵, dar înțeleg marginalitatea culturală în sensul atribuit de R.E. Park ca situația individului obligat să se definească în raport cu cel puțin două grupuri sau coduri culturale care îl atrag simultan (sau în care simte că aparține) în direcții diferite, fără ca individul să (mai) fie integrat într-unul din acele grupuri. Plasarea individului simultan în interior și în exteriorul acestor grupuri / coduri care, deși se bucură de adeziunea sa, nu îl mai pot conține a fost descrisă, printre alții, și de Zygmunt Bauman ca o specie de ambivalență constitutivă identitar omului modern, dar ceea ce ne interesează în această discuție despre globalizare este argumentul care se naște o dată cu această imagine ambiguă, contradictorie, a modernizării

⁴ „(...)an empirically given combination of institutional processes and clusters of consciousness.” Peter L Berger, Brigitte Berger, Hansfried Kellner, *The Homeless Mind. Modernization and Consciousness*, Pelican Books, 1974, p.22.

⁵ Vezi, pentru detalii, Dan Țăranu, *Toposul marginalității în romanul românesc. Vol. I Dimensiuni ale marginalității*, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 2013.

care solicită imperios un efort de adaptare și corelare a unor planuri discrepante din partea indivizilor și societăților în curs de modernizare. Astfel, prima omisiune din modelul standard al globalizării se referă la absența complexității răspunsurilor în fața modernizării, răspunsuri care diversifică acest concept și îi deschid noi dimensiuni. Nici modernizarea de la începutul secolului al XX-lea, nici globalizarea de dată mai recentă nu au, de aceea, un simplu efect magic de omogenizare în felul în care cineva ar turna ciment peste un câmp plin de flori. O imagine mai adecvată ar fi poate aceea a tehnicii picturale prin care culorile curg și se imprimă, sunt absorbite sau modificate, pe o suprafață care are deja, în relief, un model particular. Acest tip de fuziuni incomplete, de reacții și adaptări (reușite sau ratate și pozițiile lor intermediare) care formează un complex și imprevizibil proces de “eterogenizare locală”⁶ este mult mai apropiat de realitatea efectivă a modului în care este resimțită modernizarea și prin extensie globalizarea. Putem chiar descoperi, alături de Hsin-Huang Michael Hsiao că, în unele cazuri, “rezultatul negocierilor dintre globalitate și localizare are ca efect crearea sau inventarea autenticității culturale.”⁷

Pentru a indica a doua omisiune anunțată în deschiderea articolului, putem grupa tipul de răspunsuri posibile pe o scară de la 1 (identificat cu respingerea totală a modernizării) la 5, înțeles ca efectul omogenizării absolute prevestit sau contemplat de diverse școli de gândire (autoproclamat) critică. Dacă pornim de la nuanțările introduse în discuția anterioară și privim situația globalizării nu dintr-o perspectivă explicativă de tip macro-, mai potrivită circuitelor electronice, ci pornim inductiv, de la poziția actorului social confruntat cu provocări și dileme personale, putem conchide că răspunsurile din pozițiile 2-4 sunt neglijate de perspectiva standard de la care am pornit. Nu o să intru în prea multe detalii aici deoarece studiul citat deja⁸ prezintă numeroase studii de caz de pe tot mapamondul, însă vreau să îmi îndrept atenția către situația României din jurul anului 1940. Contextul se pliază adecvat pe schema lui Dunning, pentru prima oară România fiind plasată în centrul a ceea ce autorul denumește *capitalismul internațional*, deși dacă avem în vedere toate axele modernizării, se poate spune că modernizarea începe măcar cu Regulamentele Organice. Pentru prima oară însă există o presiune a modernizării care afectează nu doar elitele, ci părți consistente ale populației. Principalul fenomen social asociat modernizării și principalul generator de ambivalență și marginalitate socială în sensul prezentat mai sus este cel al clasice probleme sociologice: confruntarea dintre modelul rural-tradițional și cel industrial-urban. La aceasta se adaugă o îndelungă tradiție a disjunției între “ordinea instituțională oficial etalată și ordinea practicilor sociale, economice sau politice efective”⁹, precum și oscilații, suprapuneri derutante, orientări bifocale între cultura Occidentală și diverse forme, de obicei diluate, ale culturii orientale.

Nu e așadar surprinzător că, în acest concert aparent cacofonic al unor surse multiple și contradictorii, literatura epocii a fost preocupată de fixarea unei identități culturale productive și securizate în această perioadă de convulsii și reformare a imaginarului social, înregistrează, după cum bine știm, atât regrupări ostile modernizării în jurul unor entități rurale sacralizate sau doar compensații paseiste, cât și simulări și emulări vocale ale culturii occidentale. De obicei neglijate, există o serie întreagă de poziții intermediare, precum și o intensă și acută problematizare reflexivă a condiției de marginalitate care este nevoită să articuleze o formulă

⁶Huang Michael Hsiao, “Coexistence and Synthesis. Cultural Globalization and Localization in Contemporary Taiwan” în Peter L. Berger, Samuel P. Huntington (ed.), *op.cit.* p.49.

⁷ „the result of the negotiations between globality and locality is the creation or invention of cultural authenticity.”, *Ibidem*.

⁸Peter L. Berger, Samuel P. Huntington (ed.), *op.cit.*

⁹ Lazăr Vlăsceanu, Marian Gabriel Hâncean, *Modernitatea românească*, Editura Paralela 45, Pitești, 2014, p.16.

identitară stabilă. Înainte ca această perioadă de tensiuni identitare să ajungă la o stabilizare, România a cunoscut, succesiv, două fenomene totalitare care, în ciuda diferențelor de structură și esență, au reprezentat forme virulente de respingere a modernizării, culminând cu izolarea totală a României de Europa Vestică, prin instaurarea unui cordon sanitar care să oprească virusul modernizării.

Atât naționalismul-extremist legionar, cât și sovietizarea sunt răspunsuri de tip 1, reprezintă reacții virulente antimoderne. Dacă naționalismul recrudescent este o preocupare pentru multe dintre descrierile globalizării¹⁰, imperialismul sovietic de după Primul și al Doilea Război Mondial este, cel mult, menționat ca o formă interesantă de anexare a spațiului cultural, simbolic și economic de puterea politică. Ceea ce se omite însă este procesul de sovietizare rapidă a țărilor central-est-europene, fizionomia lui creând, de fapt, o contra-globalizare accelerată. O contra-globalizare, dar, simultan, prin ambițiile universaliste și prin efectele devastatoare asupra culturilor-recipient, o *globalizare alternativă* voluntaristă, violentă, exacerband intenționat și direcționat ceea ce modernizarea produce difuz și necentralizat într-o singură autoritate diriguitoare. Ceea ce nu se spune însă este că toate simptomele negative ale globalizării anticipate sau prospectate de criticii de astăzi s-au manifestat aproape identic, , plenar și în toată splendoarea timp de mai bine de 4 decenii în întreaga Europă de Est. Nu o să intru aici în amănunte privitoare la această miopie dirijată și autocultivată care ignoră un fenomen al istoriei recente, refuzând orice demers comparativ și fixându-se obsesiv asupra “molohului” capitalist. Interpretarea sovietizării țărilor estice ca o formă de contra-globalizare care imită și distorsionează până la caricatură modelul modernizării occidentale, golindu-l de sens și conținut, dar obținând efectele distructive pe care supporterii de astăzi ai antiglobalizării le atașează necondiționat americanizării, are avantajul de a descrie un proces derivat din modernitate care duce la extrem, „pe repede înainte”, toate procesele latent care provoacă atâtea îngrijorări astăzi. Sovietizarea are un caracter aparte în raport cu nazismul de extracție românească. Ea este o malformație sau, mai plastic, un *doppelganger* avortat al procesului modernizării. Comunismul lui Lenin este o rețea ideatică produsă de modernitate, afectând elitele marginale ale unei culturi pre-moderne, fiind, de aceea, un răspuns, în oglindă, adresat unei imagini a modernității construite în Germania și reconstruite în Rusia țaristă. În ce măsură eșecul comunismului a fost cauzat de o aplicare eronată a ideilor lui Marx într-un spațiu cultural imatur sau de vicii intrinseci viziunii sale politice rămâne o problemă controversată pe care nu o voi aborda aici.

Putem însă face un exercițiu imaginativ, aplicând efectiv pe trăsăturile considerate astăzi pe scară largă, ca aparținând organic globalizării, alterarea sensurilor acestor procese și mecanisme în interiorul expansionismului sovietic. Așa cum am afirmat deja, nu este vorba de noi fenomene, ci de același tip de dezvoltare, dar în direcții contrare sau divergente ale efectelor modernizării. Cel mai profitabil este să pornim de la celebra definiție a lui Anthony Giddens care vede ca esențiale pentru înțelegerea modernității trei procese interconectate¹¹: “separarea dintre timp și spațiu”, „aranjarea și rearanjarea reflexivă a relațiilor sociale” și „mecanisme ale dislocării” (“disembedding mechanisms”). Nu voi prezenta aici pe larg semnificațiile pe care le acordă Giddens acestor procese pentru că sunt îndeobște cunoscute, ci voi trece direct la modul în care ele se deformează sub acțiunea “solvenților” globalizării de tip sovietic. Aceștia au fost produși, în principiu, de două acțiuni intercondiționate: subordonarea totală a sistemului cultural și economic de către o putere autoritară centralizată și, respectiv, de crearea “omului nou” în oglinda viitorului luminos, înțeles simultan și

¹⁰Vezi studiul deja citat, al lui Johan P. Arnason, art. cit., în Mike Featherstone, *op.cit.*

¹¹ Vezi Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, 1991, pp.16-17

paradoxal ca o finalitate a evoluției organice a societății și ca o premisă menită să reformeze societatea în așa fel încât să genereze spontan o astfel de evoluție. În termenii lui Anthony D. Smith, “autoritățile comuniste au propus crearea unui nou om sovietic, un cetățean al Uniunii Sovietice a cărui loialitate ideologică s-ar manifesta față de noua comunitate politică, chiar dacă el ar mai păstra o solidaritate emoțională față de comunitatea sa etnică.”¹²

Reîntorcându-mă, pentru un paragraf, la situația culturală și socială a României la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, o situație dominată de ambivalență multiplă și marginalitate bifocală, acest tip de fidelitate dublă, ierarhizată moral, pozitivă pentru noul om sovietic virtual și negativă, cu consecințe tragice, pentru tradițiile și aranjamentele sociale democratice, chiar dacă dominate de ambiguitate creează, la rândul ei, o nouă formă de ambivalență în anii '50 care multiplică exponențial sursele marginalității. Ceea ce se întâmplă în spațiul est-central-european poate fi definit ca o confruntare și o fuziune inextricabilă a unor focare total opuse, generatoare de marginalitate: primul, mai vechi, creând forme cristalizate, alături de nuclee de ambiguitate, cel al democratizării și industrializării, al doilea, cel al realității artificiale-utopice a omului „comunizat”. Aceste fluxuri, reificate într-un singur tipar în care sunt silite să coexiste la sfârșitul deceniului al cincilea, intră în contradicție atât între ele, cât și cu backgroundul cultural românesc, fie tradițional-rural, fie deja hibridizat sub forma rural-urbană, specifică perioadei interbelice.

Revenind la definițiile lui Giddens, în țările din blocul sovietic timpul și spațiul s-au comprimat brusc, dar nu în sensul deschiderii ilimitate care permite circulația într-un continuum instantaneizat a informației, ci într-un sens opus. Spațiul s-a comprimat prin sincronizarea culturilor și societăților est-central-europene cu singura cultură oficială permisă, existând o mișcare de anihilare a distanțelor prin mimarea fără nuanțe semnificative a modelului sovietic. Efectul acestei comprimări s-a manifestat prin sciziunea Estului Europei de restul continentului și transformarea sa, în anii 50, într-o microplanetă definită adversativ în raport cu Vestul Europei. Timpul a suferit o contracție și o sărăcire masive, narațiunile particulare, localizate, specifice fiind înlocuite și alterate de o supranarațiune care a sacrificat diversitatea și complexitatea evoluției fiecărui spațiu cultural în parte cu istoria fals-climactică a instaurării timpului comunist, anticipat de diverse personalități și evenimente sacramentale. Acest modul spațiu-timp a fost separat deci cu totul de matricea sa originară, creând o bulă artificială, colorată în roșu aprins.

Reflexivizarea care însoțește procesul modernizării a evoluat (sau involuat), și ea, într-o direcție surprinzătoare. În spațiul public, reflexivizarea a presupus continua interogare a drumului corect de urmat pentru atingerea societății comuniste, purgate de instincte și aspirații burgheze, precum și permanenta auto-critică a indivizilor angrenați în operația de upgradare individuală pentru atingerea modelului “omului nou”. În spațiul privat, dislocarea despre care vorbește Giddens s-a manifestat ca o permanentă și anxioasă raportare la narațiunea despre timp(ul viitor) și spațiu (idealizat) și la modelul relațional și individual abstract al „omului nou” și verificare obsesivă a întrunirii condițiilor care te emancipau din categoria dușmanilor de clasă și nu la contextul vernacular, comun, al codurilor morale ale familiei, prietenilor etc. Toate aceste imense presiuni ideologice au creat o nouă identitate culturală sau, mai exact, o identitate culturală - mutant și, simultan, necesitatea interioară, privată, de a construi o identitate personală gestionabilă care să administreze în mod suportabil tensiunile politice și

¹² “the communist authorities (...) proposed the creation of a new 'Soviet' man, a citizen of the Soviet Union, whose loyalty would be an ideological one to the new 'political community', even where he or she retained a sense of emotional solidarity with their ethnic community.”, Anthony D. Smith, “Towards a Global Culture?” în Mike Featherstone (ed.), *op.cit.*, p. 173.

sociale ale instaurării comunismului. Utilizez aici termenul de “identitate culturală” atât în sensul unei identități colective, de grup¹³, dar și într-un sens mai apropiat de experiența individuală a unui *pattern cultural*¹⁴, al unui sistem de orientare în lumea socială, implicând capacitatea acestui individ de a constitui și articula experiențe semnificative în interiorul unei culturi date.

Așa cum au intuit foarte bine oamenii din aparatul propagandistic al noului sistem comunist imperialist, literatura a servit ca un instrument pivotal pentru crearea și dotarea noii identități culturale cu atribute convingătoare, cel puțin în perspectiva lor. Dincolo de literatura proletcultistă însă, aservită singurului scop de a da consistență reală unei ficțiuni autentice contrafactice, dacă pot spune așa, au existat și încercări timide, (dacă nu subversive, măcar subtil reacționare), de a introduce în câmpul literaturii oficiale partea ocultată a problematicei culturale și morale presupuse de sovietizare¹⁵. Dacă literatura nu mai putea funcționa ca un revelator și catalizator al crizei culturale a individuale, ca în perioada interbelică, ea putea încerca măcar o mediere între valorile autentice, organice ale individului și cele vehiculate oficial ca aparținând lui *homo sovieticus*. Puțini scriitori (și am în vedere în primul rând romancierii) au putut (sau au avut abilitatea de a) profita de această breșă prin care puteau media și umaniza realitatea înghețată ideologic. Unul dintre aceștia a fost Petru Dumitriu, autorul, celebru prin radicala transformare la față, din scriitor aflat în primul eșalon al culturii sovietizate, în disident, oferind cel mai interesant și complex studiu de caz din anii '50. Poziția sa, de fost student la filozofie în Germania în timpul războiului, de scriitor îmbrățișat ulterior de autoritățile comuniste, publicat în manualele ideologizate după publicarea *Cronicii de familie* și, simultan, adept al unor coduri, fie și superficial-demonstrative, aristocratice este, în epocă, paradoxală, evoluție care își menține parcursul imprevizibil o dată cu autoexilarea scriitorului în 1960, în plină glorie. Petru Dumitriu este cel mai potrivit exponent pentru a înțelege din interior experiența dramatică a căutării unui sens personal, dar și a unei identități culturale salutare, în condițiile totalitare ale anilor 50 și pentru că ambivalența sa identitară îl transformă într-un individ aflat între lumi, mai exact participând simultan atât în ordinea revelată, ca oficiant al regimului comunist, cât și în cea privată, secretă, regresivă, a putredei orânduiri burghez. Modul în care romanele sale reflectă această situație multiplu marginală este profund relevant. Însă, deși importantă pentru a înțelege opera scriitorului, nu biografia scriitorului mă interesează aici, ci modul în care opera sa demonstrează în romanele scrise în această perioadă modul în care se reflecta pe marginea experienței sovietizării, precum și rezolvările personale ale scriitorului prins în perioada petrecută în România comunistă într-o rețea densă de determinări.

¹³ Definite de A. Smith ca “those feelings and values in respect of a sense of continuity, shared memories and a sense of common destiny of a given unit of population which has had common experiences and cultural attributes.” *Ibidem*, p.179.

¹⁴Pentru o definiție a pattern-ului cultural, vezi articolul influent al fenomenologului Alfred Schuetz, “The Stranger: An Essay in Social Psychology”, *American Journal of Sociology*, Volume 49, Issue 6 (May, 1944), 499-507.

¹⁵ Pentru o perspectivă larg comprehensivă a încercării criticii literare, de data aceasta, de a crea și amenaja un spațiu al dialogului menit să înlănțuească “fața” publică a tiranului, precum și pentru alte analize orientate către înțelegerea funcționării intelectualității românești în perioada comunistă, vezi studiul excelent al lui Caius Dobrescu, *Plăcerea de a gândi, moștenirea intelectuală a criticii literare românești (1960-1989) ca expresie identitară într-un tablou global al culturilor cognitive*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.

Centrul de interes al operei scriitorului este reprezentat de traiectoria mai mult sau mai puțin programată, deschisă de trilogia *Cronică de familie* și de primele romanele publicate în exil, *Incognito* și *Extremul occident*. Deși a avut un succes ideologic greu de anticipat, *Cronică de familie* nu este un roman strident propagandistic și poate fi recitit și astăzi, fără prea multe grimase. Ceea ce este relevant în discuția despre sovietizare *qua* globalizare este chiar formula artistică aleasă de autor. Deși nu răspunde direct (sau stereotip) în acest roman comandamentului ideologic decât prin câteva capitole, Petru Dumitriu alege o formulă strict balzaciană pentru prezentarea istoriei timp de aproape un secol a familiei Cozianu. Afinitățile dintre presiunile coercitive asupra spațiului și timpului istoric și schematismul original al balzacianismului nu trebuie trecută cu vederea, funcționând intuitiv în acord cu miza ideologică a angajării politice în reinventarea trecutului și a prezentului. Deși personajele abundente care populează romanul lui Dumitriu nu pot fi încadrate ușor într-o clasă anume, fiind, totuși tarate de voință de putere, consumată în gol, idee cu pedigriu filosofic, corectă politic atât timp cât era asociată strict fostelor elite, ele sunt încorsetate într-o perspectivă imobilă care constrânge istoria recentă a României să se muleze pe un singur tipar explicativ. Lipsit de climaxul victoriei comuniste, romanul-fluviu al lui Dumitriu păstrează totuși mecanismul semantizării unice și universalizarea unei interpretări a lumii conform unui singur pattern funcțional, proiect care consună firesc cu eforturile universaliste ale mișcării de globalizare anti-moderne aflate în centrul procesului de sovietizare.

O dată cu exilul, perspectiva se schimbă radical. Obsesia narativizării “totale” a trecutului se păstrează, dar este atribuită conștiinței individuale și acoperă doar o biografie, nu o monografie a întregii culturi românești. Personajele lansate în exil în romanul *Incognito* încarnează problematica esențială pentru Petru Dumitriu și pentru epoca discutată a dublelor afiliere la grupuri și coduri axiologice care se exclud reciproc, scindând individul în entități conflictuale pe care trebuie să le armonizeze. Scriitorul nomenclaturist, implicat în toate jocurile de putere de la nivel înalt și țintă a acestora la începutul romanului, își dorește în secret să fugă în Occident și să își protejeze cu orice preț, deci fără scrupule, identitatea privată. Acest prim caz de marginalitate, de *insider-outsider* se confruntă, în oglindă, cu o marginalitate radicalizată, în figura lui Sebastian Ionescu, fost ofițer militant în războiul antisovietic, convertit la comunism și, ulterior, dezertor al partidului, persecutat de autorități. Lunga și sinuoasa devenire a lui Sebastian Ionescu, prezentată sub forma convențională a manuscrisului găsit, de fapt cedat de autor, ipostaziază, așa cum s-a observat¹⁶, poate pentru prima oară în Europa Occidentală sub formă romanescă, setul de comportamente și credințe de tip *ketman*, intens dezbătut în Occident după apariția *Gândirii captive* a lui Czeslaw Milosz. Deși Nicolae Manolescu are dreptate identificând clar sursa de inspirație a lui Dumitriu și transpoziția romanescă a unui concept prezentat tot narativ de către autorul polonez, există o diferență esențială de percepție a *ketmanului* în romanul *Incognito*. El nu este asumat la persoana I de către personajul-narator, ci este contemplat, privit de către o conștiință în egală măsură fascinată de “vorbirea în bobote” și de misticismul obscur predicat ca soluție existențială de către Sebastian Ionescu și neputincioasă în a-l urma pe acesta. Dacă pentru Ionescu ambivalența se rezolvă prin asumarea unui alt tip de marginalitate, inspirată, auto-atribuită, eroică, personajul-narator rămâne atras simultan de puterea pură și de jocurile machiavelice, consumate totuși steril, cu o finalitate care se autoconține și de puritatea interioară a neangajării politice, fără a putea să se decidă definitiv pentru o cale sau alta.

¹⁶Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură.*, Editura Paralela 45, Pitești, p.965.

Dintr-un alt punct de vedere, bizantinismul și numele de vodevil ale elitelor comuniste (Malvolio Leonte, Herakles Nițeluș, Valentina Morcovici etc.) descrise în *Incognito* ne ajută să observăm o primă omologie stabilită în opera lui Dumitriu, neasumată ca atare, între elitele pre-comuniste și tacticile lor de conservare a puterii de dragul puterii și elitele comuniste care continuă același joc, schimbându-se doar, în unele cazuri, extracția socială și discursurile de fațadă. Reluat în romanul *Extremul Occident*, traseul conștiinței personajului-narator din *Incognito* îl proiectează pe acesta într-o nenumită țară nordică. Identitatea dobândită post-exil îl introduce în rândul elitei economice, elită cu care, la fel ca în România comunistă, naratorul cochetează, fiind sedus de (și seducându-i, la rândul lui, pe) potențaii din lumea afacerilor navale. În raport cu *Incognito* și revelația de tip *ketman* a lui Sebastian Ionescu, naratorul păstrează aceeași distanță a (de)scriptorului, nefiind capabil să o pună în practică, dar, la fel, ca în *Incognito* întâlnește o sectă dispusă să se sacrifice necondiționat. Compusă dintr-o majoritate amorală, descinsă parcă din *Huliganii* lui Eliade, dornică să strice liniștea burgheză prin acte gratuite de violență, dar și dintr-un alter ego al lui Sebastian Ionescu, misticul abscons din carcera comunistă, în persoana genialului matematician, Axel Overmars. Corespondențele dintre indivizii care adoptă o ordine personală, a eticii sacrificiale pe care este dispus să o universalizeze, dar nu sunt ascultați, de ambele părți ale Cortinei de Fier sunt evidente. Misticul occidental se lasă ucis din prea multă iubire de aproape și îmi permit să nu speculez pe marginea inferențelor de ordin religios care reies de aici. Mult mai interesant mi se pare că, fenomenologic vorbind, naratorul-personaj rămâne în aceeași expectativă dubitativă, atras simultan de identități hiperbolice (Puterea și Iubirea, să le denumim astfel) între care nu poate alege, preferând să le contemple. Mult mai interesantă este a doua omologie pe care o descoperă naratorul-personaj: în ciuda evidentelor diferențe dintre regimurile politice, există o omologie de profunzime între Europa Occidentală și cea Sovietizată, ambele presupun o nivelare a conștiințelor și deci o presiune uniformizatoare la nivelul identităților. Dacă tema aceasta a devenit un clișeu astăzi, propulsată cu tărie de mișcarea 1968, de pildă, ea este anticipată cu câțiva ani de romanul lui Dumitriu. Nu cred că la originea acestei echivalențe stă plictiseala de Occidentul care nu a rezistat idealizării de dinainte de exil, așa cum afirmă Nicolae Manolescu¹⁷, Dumitriu dezamorsând fără echivoc în paginile romanului suspiciunea unei critici superficiale a Occidentului, ci contextul cultural în care s-a format autorul și tensiunile sale intrinseci. Am afirmat că după cel de-al Doilea Război Mondial presiunea produsă de fluxul modernizării și presiunea directă și frontală a sovietizării au coexistat, fiind, ambele, surse generatoare de profunde anxietăți identitare. Din această perspectivă, ambele procese sunt considerate periculoase, chiar dacă nu au aceeași intensitate, și sunt conduse, în cazul lui Petru Dumitriu, de-a lungul a mii de pagini către o imposibilă (sau neverosimilă) soluție regresiv-hieratică: adoptarea unei conduite etice supraumane, cea a altruismului necondiționat ca formă de anihilare a acestor obstacole.

Acest eșafodaj, impresionant prin dimensiuni, este profund instabil la nivelul imaginarului social vehiculat, are în centru o profundă dilemă interioară, pe care autorul încearcă să o însceneze semnificativ, într-un proiect narativ, marcat de derapaje și revelații neconfirmate. Romanele lui P. Dumitriu reprezintă doar unul dintre răspunsurile complexe, prin care un autor dintr-o cultură “semiperiferică” - în acest caz, unul dintre privilegiatii sistemului comunist - a încercat să dea o formă și un sens substanțial multiplelor experiențe produse pe axa modernizare incompletă – contra-globalizare – globalizare. Ignorând aceste fragile construcții identitare, riscăm să nu înțelegem harta culturală a istoriei noastre recente, o

¹⁷*Ibidem*, p.967.

hartă fragmentată, poate haotică, imprimată de presiuni și contrapresiuni, plină de scurtături și piste false, dar o hartă de care suntem încă dependenți.

Acknowledgements

This paper is supported by the Sectoral Operational Programme Human Resources Development (SOP HRD), financed from the European Social Fund and by the Romanian Government under the project number POSDRU/159/1.5/S/134378

BIBLIOGRAPHY:

- Berger, Peter L.; Berger, Brigitte; Kellner, Hansfried, *The Homeless Mind. Modernization and Consciousness*, Pelican Books, 1974.
- Berger, Peter L.; Huntington, Samuel P., *Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World*, SAGE Publications, Londra, 1990.
- Dobrescu, Caius, *Plăcerea de a gândi, moștenirea intelectuală a criticii literare românești (1960-1989) ca expresie identitară într-un tablou global al culturilor cognitive*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.
- Dumitriu, Petru, *Cronică de familie* (vol. I-III), Editura Jurnalul Național, București, 2009
- Idem, Incognito*, Editura Univers, București, 1993
- Idem, Extremul Occident*, Editura Univers, București, 1996.
- Featherstone, Mike (ed.), *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*, SAGE Publications, Londra, 1990.
- Giddens, Anthony, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, 1991
- Judt, Tony; Snyder, Timothy (2012). *Thinking the Twentieth Century*, Penguin Press, Londra, 2012.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești
- Murgescu, Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Editura Polirom, Iași, 2010.
- Alfred Schuetz, "The Stranger: An Essay in Social Psychology", *American Journal of Sociology*, Volume 49, Issue 6 (May, 1944).
- Vlăsceanu, Lazăr, Hâncean, Marian Gabriel, *Modernitatea românească*, Editura Paralela 45, Pitești, 2014
- Waters, Malcolm, *Key Ideas: Globalization*, 2nd Edition, Routledge, 2011.